

G J Ø D S E L S T E L L

Gjødselstellet I eldre tid hadde nær samanheng med korleis uthusa var bygde. Det var gjerne slik at kvart husdyrslag hadde sitt serskilde hus, difor vart det gjerne ulike lagringsplassar for dei ymse slag gjødsel. Spørjelista er inndelt med tanke på dette, slik at ein tek kvart husdyrslag for seg. Det kan føra til oppattakingar, men me vil be om at hjelpesmennene svarar på alle spørsmåla likevel.

1. Samnamn for alle slag husdyrgjødsel

Kva namn brukar dei som samnamn for husdyrgjødsel i Dykkar bygd? Døme: Møkk, møkr, myk, lo, sæta, frau, kvoa, tad.

Gjev opp kva kjønn ordet har i målføret.

Kva kallar dei gjødselvæta? Døme: Land.

2. Kva namn hadde dei på husa åt dei ulike slag husdyr?

Gjev opp kva kjønn ordet har i bygdemålet. Døme: Fjos (ein), fjøs (eit) eller flor (ein) om staden der de hadde kyrne.

Stall (ein) eller øykhus (eit) om huset åt hesten. Sauestall (ein), fenarfjøs (eit), smalflor (ein), om huset (eller romet) der dei hadde sauene o.s.b.

3. Kugjødsel

Kor ofte moka dei kugjødsla ut or fjøset?

Kva reiskap bruka dei til det?

Kva kalla dei dette arbeidet? Døme: Moka i fjøset eller berre moka, fli i floren, skjøra.

Var det budeia som hadde dette arbeidet, eller var det nokon annan, t.d. borna eller kårkallen?

Korleis var opninga laga som dei hadde gjødsla ut gjennom når dei moka (ei luke i golvet, ein glugg i veggen t.d.)?

Kva namn hadde dei på desse opningane? Døme: Mokstreglugg, gluggi, lortaglugg.

Var det meir einfelt på stølen enn heime?

Bar dei gjødsla ut gjennom døra der?

4. I sørvestluten av landet har det i eldre tid funnest fjøs der kyrne stod på dungen. Hevda vart ikkje moka ut. Fjølene i "båsflegane" var lause, og dei var skuva opp etter kvart som dungen vaks. Er noko slikt kjent frå Dykkar bygd?

Var det grave ei djup grøft mellom båstrekkjene som vart fylt med gjødsel?

5. Bruka dei noko slag strø under kyrne, t.d. lyng, hakka granbar, lauv, halm, sagflis eller sagspon, hakka ore- eller bjørkeris, torv, myrjord?

Kva kalla dei strøet. Døme: Bos, nék, underburd, underbreita, mylker.

Kva kalla dei sjølve arbeidet? Døme: Bysja.

Var det sumt slag strø som dei rekna for sers verdfullt, fordi dei meinte at det gjorde gjødsla meir næringsrik?

6. Gjødseldungen

Den vanlegaste lagringsplassen for kugjødsla i eldre tid var ein dunge attmed fjøsveggen. Kva kalla dei denne dungen i Dykkar bygd? Døme: Motting, mitting, dam.

Var det tak over gjødseldungen, eller låg han under berr himmel? Gjorde dei elles noko for at gjødsla ikkje skulle tapa seg, hardtrakka dungen t.d.? Låg dungen heilt oppå bakken, eller var det grave ei hule i marka der han låg? Hadde dei nokon måte å samla landet på, laga dei t.d. ei demning kring gjødseldyngja?

7. Hevdahus

Frå Ryfylke vert det fortalt ca 1750 at bøndene der bygde hevdahus eller hevdaskutar attmed fjøsveggen, for at ikkje gjødsla skulle tapa seg så mykje som når ho låg under berr himmel. Vi ville gjerne veta om dette har vore bruka andre stader i landet og.

8. Gjødselkjellar

Etter kvart som folk fekk augo opp for kor viktig det var å ta vare på hevda, vart det meir vanleg å byggja gjødselkjellar under kufjøset. Når tok dei til med dette i Dykkar bygd?

Nytta dei same namnet på gjødselkjellaren som på gjødseldungen?

Finst det enno fjøs der det ikkje er gjødselkjellar?

Var dei fyrste gjødselkjellarane nokolunde tette, eller rann mykje av landet og den tunnaste hevda bort?

Nedanfor gjødselkjellaren var det gjerne ei stripe som var så sterkt gjødsla at graset

brann bort. Hadde dei noko namn på denne stripa?

9. Aukingsemne i gjødsla

Har det vore mykje vanleg å bruka noko slag augingsemne som dei køyrde i gjødselkjellaren (gjødseldungen, hevdahuset), t.d. torv, myr- eller sandjord, leire, lyng, tang eller tare?

Kva kalla dei slike aukingsemne?

Hadde dei noko serskilt uttrykk for det å køyra aukingsemne i gjødsla?

Kva tid på året gjorde dei det?

10. Kor ofte laut dei tømme gjødselkjellaren (gjødseldungen)?

Køyrde dei gjødsla ut på åkeren når gjødselkjellaren var full, eller gjødseldungen for stor?

Korleis stelte dei med dyngjene ute på åkeren?

I Østfold bruka dei å køyra saman jordhaugar på åkeren om hausten. Når det vart snøføre, køyrde dei møka ut. Dei moka då snøen av haugane og hadde moka på. Når våren kom, hakka dei og kasta om haugen.

11. Hestegjødtsel

Kva kalla dei hestegjødsla?

Korleis lagra dei henne? Hadde dei t.d. gjødselkjellar under stallen, eller ein dunge utanfor stallveggen? Dersom hestestallen var eit rom i same hus som fjøset, vart då hestemøka blanda med kumøka? Kva slag strø bruka dei under hesten? Bruka dei aukingsemne i hestemøka?

12. Kjenner ein til at det har vore bruka å lata hestane gå på gjødsla (som altså ikkje vart moka ut)? Frå Ryfylke fortel H. Arentz i 1779 at hestane sto på gjødsla. Dei hadde ikkje serskilte båsar, men lause krubber som vart flytte kring i romet for at hestane skulle trakka saman gjødsla. Det var ofte strødd småhakka einer under dei.

13. Gjødtsel av sau og geit

Kva namn hadde dei på sauegjødsla? Døme: Smalgare eller berre gare, smaletad, smalemne (bruka både om saue- og geitegjødtsel), melle.

Er ordet talle eller tadde bruka i Dykkar bygd, og kva tyder det? Kva kalla dei innhegningane som sauene gjekk i i sauehuset? Døme: Smalastekke, saugare, saubinge. Korleis var botnen i desse innhegningane? Var det jordgolv eller hellelagt golv?

14. Bruka dei strø under sauene? Var det same slag strø som under kyrne? Bruka dei aukingssemne i sauegjødsla utanom strøet? Kor ofte tok dei gjødsla ut or sauehuset? Korleis gjorde dei det? Kva kalla dei dette arbeidet? Døme: Ta garane, grave utor.

15. Sumstad har dei hatt den skikken at dei moka kumøka ned i sauefjøset, som låg noko lågare enn kufjøset. Saman med torvjord eller lyng vart så kugjødsla bruka til underbreidsle under sauene. Kjenner De denne skikken frå Dykkar bygd? Om så er, gjev ei skildring av skikken slik som De kjenner han. Er det elles kjent at dei blanda i hop ymse slag gjødssel, t.d. blanda kugjødsla med sauegjødssel med den grunngjeving at ho ikkje skulle gjæra så sterkt?

16. Var stellet med geitegjødsla det same som for sauegjødsla, eller var det nokon skilnad? Kva bruka dei geitegjødsla til?

17. Gjødssel av gris

Kva namn brukar ein på svinemøka? Kva slag strø brukar ein under grisene? Let dei grisegjødsla gjæra ("brenna") lenge før dei bruka henne, eller vart ho bruka medan ho var fersk?

Kva nytta dei grisegjødsla til (åkergjødsling t.d.)?

18. Avfallsdunge

Har det vore vanleg å ha ei hole eller ein dunge der dei samla avfall, som sidan vart bruka til gjødssel? Kva kalla dei denne dungen? Døme: Mitting, bosdyngja, setting, ruskedunge.

Kvar låg han (attmed stovedøra, ved gjøsveggen, på framsida eller baksida av huset t.d.)

Blanda dei jord eller gjødssel i ruskadungen?

Kva slag avfall var det serleg dei kasta på dungen?

Kvar bruka dei denne hevda (på åker eller nybrot t.d.)?

19. Veslehus

Veit folk å fortelja om når det var vanleg å byggja veslehus (W.C.)? Kva kallar dei det i bygdemålet? Korleis var skikken før dei fekk veslehus? Fortel om korleis dei eldste veslehusa som De kjenner frå Dykkar bygd såg ut.

Kva bruka dei denne gjødsla til? Kva namn hadde dei på henne? Rekna dei arbeidet med denne gjødsla for "mindreverdig" arbeid? Om så var, ville vi gjerne få det litt nærare utgreitt.

20. Tang og tare som gjødsel

I kystbygdene har tang og tare vore eit viktig gjødselemne. Det er av interesse for oss å få veta korleis dei handsama denne gjødsla før, og om det er noko skifte i framgangsmåten i seinare tid.

21. Fisk og fiskeavfall

Fisk, sild og fiskeavfall har i lang tid vore bruka til hevd i dei stroka som ligg nær sjøen.

Dersom desse gjødselemna har vore nytta i Dykkar bygd, korleis var då framgangsmåten?

22. Kjenner ein andre gjødselslag enn dei som har vore nemnde i spørjelista? Har det t.d. vore bruka å køyra myrjord, sandjord eller kalkrik jord på åkeren? Eller har dei bruka å brenna ris eller granbar, slik at åkeren vart gjødsla med oska som låg att etter brenninga? Har det vore vanleg å nytta oske eller beinmjøl til hevd?